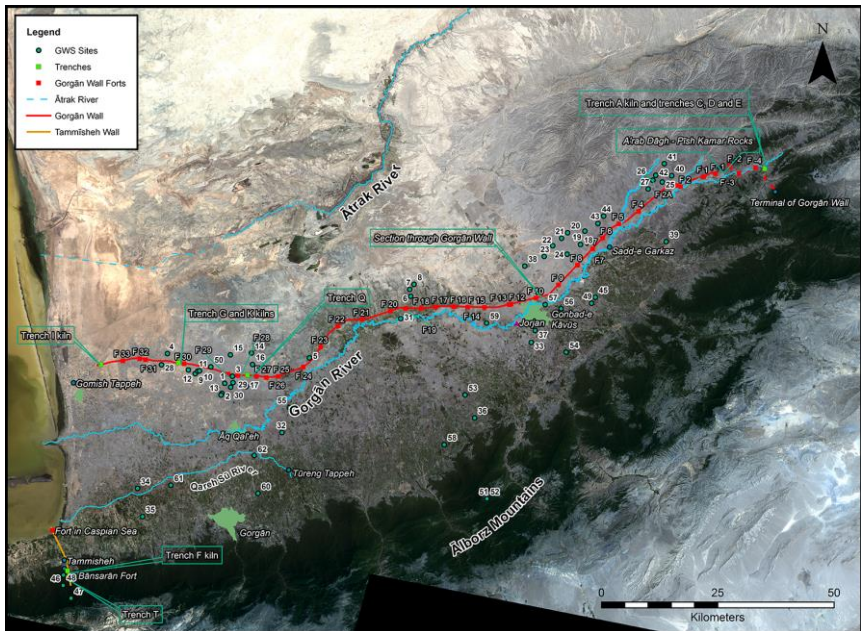


# کھیولار بزرگ کرگان



## موقعیت جغرافیایی :

دیوار گرگان که با نام های سد اسکندر، سد سکندر، سد پیروز، سد انوشیروان، قزل آلان، مار سرخ شناخته می شود با جهت غربی- شرقی از خط ساحلی دریای خزر در نزدیکی روستای صفا ایشان، شهرستان گمیشان شروع شده و در امتداد کرانه های شمالی- جنوبی رودخانه گرگانرود که نقش مهمی در ساخت دیوار گرگان داشته، ادامه یافته و با عبور از بخش ترکمن صحرا به سمت شهر جدید فراغی و کوه پیشکمر امتداد دارد سپس با وقفه ای در حدود ۳ کیلومتر از بالای کوه عرب داغ به سمت جنوب و دره خوجه طوق که به رودخانه گرگانرود منتهی می شود ادامه یافته و پس از عبور از عرض رودخانه و بالا رفتن از کوه نقدعلی به سمت شرق کشیده شده و با عبور از روستاهای چترکروک، یساقلیق، عزیزآباد پایین در امتداد کرانه جنوبی گرگانرود، مجدد به سمت جنوب و روستای قره یسر و صخره های گرگر تغییر جهت داده و با حرکت در امتداد کرانه غربی گرگانرود به طرف روستای گرگاندوز پیش رفته است. با چرخش گرگانرود به سمت شرق و چشمه زاو و عبور از ضلع شمالی روستای گرگاندوز، دیوار گرگان نیز به تبع آن در امتداد کرانه جنوبی گرگانرود ادامه یافته، در نهایت با چرخش به سمت جنوب و عبور از روی یکی از مخروط افکنه های دامنه شمالی البرز شرقی، در پای صخره های بیلی کوه در محدوده پارک ملی گلستان تمام می شود. ناگفته اینکه دانش ما از انتهای دیوار گرگان هنوز کامل نیست و نیازمند بررسی و تحقیقات میدانی بیشتر است.



دیوار بزرگ گرگان در نقشه استان گلستان

### پیشینه تاریخی :

به استناد مدارک مکتوب تاریخی عده ای ساخت دیوار گرگان را به هخامنشیان و برخی هم به اسکندر مقدونی (۳۳۰ پیش از میلاد) نسبت می دهند اما آنچه مسلم است اینکه دیوار در زمان لشکرکشی اسکندر مقدونی به ایران هنوز بنیاد و درست نشده بود. تعدادی از مورخان معتقدند دیوار گرگان، به عنوان طولانی ترین مانع باستانی همزمان با دیوار بزرگ چین و به تبعیت از آن در برابر یورش بیابانگردان واحه های آسیای مرکزی احداث شده است اما شواهد تاریخی نشان می دهد دیوار چین در زمان شی هوانگ تی، امپراتور چین (۲۴۶ - ۲۰۴) پیش از میلاد ساخته شده است که از لحاظ زمانی و دوره تاریخی با حضور اشکانیان در ایران مطابقت دارد (دیوار بزرگ چین با ۶۲۰۰ کیلومتر طول و ۱۵-۶ متر ارتفاع و ۷/۵ - ۴/۵ متر قطر بر خلاف باور عامه مربوط به قرن سوم پیش از میلاد نیست بلکه در اوایل قرون وسطی بازسازی و با مصالح مقاوم تر احیاء شده،

در حالی که دیوار قدیمی چین با مصالح خاک و سنگ و چوب درخت گز با ساختاری بسیار ساده و کم دوام احداث شده بود که به جهت اهمیت موضوع مجدداً بازسازی گردید). برخی مورخان دیوار گرگان را مربوط به دوره ساسانی و یزدگرد پسر بهرام گور ساسانی (۴۵۹ - ۴۳۸ میلادی) را بنیانگذار ساخت دیوار و شاه پیروز ساسانی (۴۸۴ - ۴۵۹ میلادی) را ادامه دهنده راه او می دانند. بعضی هم خسرو اول انوشیروان ساسانی (۵۷۹ - ۵۳۱ میلادی) را به عنوان بانی و تمام کننده و یا دوباره سازی دیوار گرگان معرفی می کنند.

دیوار گرگان به حد کافی عریض بوده و دارای گذرگاه و موانع مستحکم تری نسبت به سایر دیوارهای مشابه (هادرین در بریتانیا و لیمز در آلمان) بوده و یک مانع عظیم خطی برای یک ارتش قدرتمند و بزرگ محسوب می شود. دیوار بزرگ گرگان به همراه تاسیسات وابسته در تابستان ۱۳۷۸ با شماره ۲۳۴۵ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده و امید می رود که بزودی در فهرست میراث جهانی قرار گیرد. علت نامگذاری این اثر ارزشمند به نام دیوار بزرگ گرگان، بیشتر بر پایه اسناد و مدارک تاریخی موجود و اهمیت ایالت ورکان یا گرگان امروزی در سیر تحولات تاریخی سرزمین پهناور ایران بوده است.

### دیوار :

بر اساس بررسی های اولیه باستان شناسی و مطالعات عکس های هوایی توسط پژوهشگران و باستان شناسان بخش اعظم مسیر تقریباً "۲۰۰ کیلومتری دیوار گرگان به مرور زمان دستخوش تغییرات و تخریب زیادی شده که شناخت دقیق عظمت و شکوه دیوار را دچار مشکل نموده است، پراکندگی قطعات آجرهای خرد شده در طول مسیر حرکت دیوار و عوارض مصنوعی بجا مانده بیانگر عرض ۱۰ متری دیوار در دشت گرگان و ترکمن صحرا است که منابع مکتوب تاریخی نیز بر این موضوع تاکید دارند. اما با کاوش های باستان شناسی انجام شده در قسمت های مرکزی و شرقی دیوار بزرگ گرگان در محدوده شهرستان گنبدکاووس و کلاله مشخص شده عرض دیوار بیشتر از ۲/۲۰ متر نمی باشد.



تصویر هوایی دیوار بزرگ گرگان - جرج کرستر

سازندگان دیوار گرگان بر اساس یک نظام مهندسی پیشرفته و دانش قبلی بر پایه نیازمندیهای نظامی و اقتصادی و اسلوب خاص معماری و شهرسازی ایران باستان اقدام به احداث دیوار بر روی بستر لسی دشت گرگان و صخره های مرتفع البرز شرقی نموده اند که تحسین تمام سیاحان و مورخان و پژوهشگران را برانگیخته است. دیوار گرگان به لحاظ بهره گیری از مصالح بوم آورد و تولید خشت و پخت آن در کوره های آجرپزی، نسبت به سایر دیوارهای ساخته شده در جهان باستان کم نظیر و می توان گفت مستحکم ترین دیوار دفاعی بوده که بدست مهندسان و معماران ایرانی ساخته شده است.

مصالح اولیه آجرهای دیوار گرگان خاک لس حاصل از حفر خندق دیوار با ترکیب کاه خرد شده ریز و درشت بصورت قالب گرفته شده به ابعاد  $40 \times 40 \times 10$  و  $38 \times 38 \times 10$  و بیشتر آجرهای بکار رفته در دیوار به جهت جنس و ذرات موجود در خاک مورد استفاده آجری متمایل به نخودی تا قرمز است که به همین خاطر در بعضی منابع تاریخی از آن به عنوان مارسرخ یاد کرده اند.



نمونه آجر دیوار بزرگ گرگان

آجرهای دیوار گرگان به علت خوب ورز خوردن و خوب پخته شدن از کیفیت و مقاومت کامل برخوردار است. نکته جالب توجه در مورد آجرهای دیوار اینکه روی تعدادی از آجرهای مکشوفه اثر انگشت دست به اشکال مختلف بصورت فرو رفته در خشت و ردپای بعضی از حیوانات اهلی ( سگ، گوسفند، ... ) دیده می شود که شاید علامت مخصوص کارگاه تولید یا واحد شمارش ( ؟ ) آجرها باشد. آجرهای دیوار با ملات گل و آهک به قطر ۱ تا ۲ سانتی متر بطور منظم و دقیق و کاملاً شاقول شده روی همدیگر چیده و چفت و بست شده اند. منابع مکتوب تاریخی ارتفاع دیوار گرگان را بین ۶ تا ۸ متر بیان می کنند اما بررسی و تحلیل نتایج باستان شناسی و مقایسه آن با دیوارهای مشابه (در بند قفقاز) بیانگر ساخت دیوار گرگان تا ارتفاع حداقل ۱۰ متری است که از لحاظ اصول نظام مهندسی اقدامی بسیار بزرگ برای امپراتوری ساسانی بوده است.

## خندق :

خندق به عنوان متداول ترین سیستم دفاعی در نبردهای نظامی از گذشته تا به امروز در استراتژی نظامی کاربرد داشته و دارد. خندق دیوار گرگان به موازات دیوار از سواحل دریای خزر تا کوههای پیش کمر در شرق بلافاصله در ضلع شمالی دیوار حفر شده است. عرض خندق در طول مسیر ۲۰۰ کیلومتری دیوار گرگان بین ۳۰ متر در نواحی پست و هموار تا ۱۰ متر در نواحی کوهستانی با عمق ۳ تا ۵ متر است.

وضعیت زمین شناسی دشت گرگان از شرق به غرب بیانگر شیب ملایم به سمت دریای خزر است که براساس مطالعات صورت گرفته درجه اختلاف شیب در شرق ۲۵+ و در غرب و سواحل دریای خزر ۲۵- تا ۲۰- است. از اینرو سازندگان دیوار بزرگ گرگان با برخورداری از دانش و بهره گیری از این شیب به خوبی از این موقعیت استفاده کرده و توانسته اند در مواقع ضروری و خطر با آبگیری خندق از طریق گرگانرود مانع نفوذ سریع دشمن به سمت دیوار و سرزمین ایران شده اند. آب خندق نیز از آب گرگانرود توسط چندین کانال در طول مسیر دیوار گرگان تامین می شده است که خوشبختانه هنوز بخشی از آنها قابل مشاهده هستند.

بررسی و مطالعات صورت گرفته بیانگر استفاده از خاک حاصل از حفر خندق به عنوان ماده اولیه تهیه و تولید خشت و پخت آجر به عنوان مصالح اصلی ساخت دیوار گرگان و قلعه های نظامی است که دور از انتظار نیست. بعضی هم معتقدند بنا به شواهد موجود بخشی از خاک های حفاری شده داخل خندق ها را پشت دیوار به سمت جنوب تخلیه می کردند و به عنوان خاکریز جهت دسترسی سریع و آسان سربازان در مواقع درگیری نظامی از آن استفاده می شده است.

خندق دیوار بیشتر در نواحی شرقی قلمرو دیوار بزرگ گرگان سالم و دست نخورده و در بعضی قسمت ها داخل آن کشاورزی صورت می گیرد و حتی امروزه نیز به عنوان زهکش از آن استفاده می شود. اما در نواحی مرکزی و غربی بخش اعظم خندق تسطیح و یا پس از لایروبی به عنوان کانالهای آبیاری زهکش از آنها استفاده می شود ولی به خوبی قابل تشخیص است. در کاوش های باستان شناسی صورت گرفته در چندین نقطه از خندق، بیانگر لایروبی و پاک سازی و آبگیری خندق در چند دوره زمانی از تاریخ

ساخت دیوار بزرگ گرگان در زمان ساسانیان می باشد. همچنین در حین حفاری در داخل خندق قطعات زیادی شکسته آجرهای دیوار که به سمت خندق سقوط کرده بودند بدست آمد که به نوبه خود جالب توجه است. پیدا شدن بقایای قطعات سفال و استخوان جانوری نیز نشانی از سکونت در قلعه های دیوار گرگان دارد. حفر خندق به عنوان یکی از استحکامات دفاعی در تمامی محوطه های باستانی دوره اشکانی و ساسانی دشت گرگان به عنوان یک شاخص اصلی کاملاً قابل رویت است.



حفاری خندق دیوار گرگان، گنبدکاووس

### کوره های آجرپزی :

لازمه احداث دیواری عظیم و باشکوه ، تهیه و تولید مصالح مقاوم در برابر حملات دشمن و عوامل جوی مخرب و باد و باران های موسمی دشت گرگان است که بنابه تجربیات معماران و غنای فرهنگی و تاریخی گذشتگان ایران زمین، کاری بس سهل و آسان بوده است. در بررسی های باستان شناسی در مسیر دیوار گرگان و با مشاهده جوش های کوره در روی زمین، بیش از صدها کوره آجرپزی بصورت پراکنده و متمرکز در ضلع جنوبی دیوار گرگان و گاهها " حاشیه رودخانه گرگانرود شناسائی شد که عمدتاً " سالم باقی



مانده اند و می توانند اطلاعات ذیقیمتی را در اختیار ما قرار دهند. کوره های آجرپزی دیوار گران خیلی ساده و ابتدائی بوده و در دل زمین به ابعاد تقریبی  $8 \times 6$  تا  $8 \times 5$  متر و عمق ۲ متر در جهت شرق به غرب و یا شمال به جنوب و بر خلاف مسیر حرکت جریان باد حفر و احداث شده اند. تعبیه سکوه های نگه دارنده خشت خام در ۱۱ ردیف با فاصله تقریبی ۱۰ تا ۱۵ سانتی متر از یکدیگر به منظور عبور جریان هوا و گرما و حرارت حاصل از مواد سوختی داخل تونی کوره که در وسط کوره جانمایی شده و دارای طاق هلالی و ضربی از شاخصه های اصلی کوره های آجرپزی دیوار گران است.



کوره آجر پزی آلتین تخماق گمیشان

همچنین به منظور جلوگیری از هدر رفت حرارت و گرمای مورد نیاز جهت پخت آجر و سوختگی شدید سکوه های نگه دارنده خشت، با کاهگل تمامی سطوح داخلی و بیرونی کوره را اندود می نمودند. وجود چکنده های ذوب شده روی دیواره های داخلی تونی کوره حاکی از استفاده متعدد از کوره های آجرپزی در طول زمان ساخت دیوار گران است. بر اساس مطالعات آزمایشگاهی منبع اصلی تامین سوخت کوره های آجرپزی را چوب درختان جنگلی و وحشی و خار و نی های روئیده در کنار رودخانه گرگانرود بوده است.

## تاسیسات آبرسانی :

آب مایه آبادانی و تداوم زندگی و حیات و عامل مهم بقای ملت ها و حیات وحش و از عوامل نزاع و کشمکش و درگیریهای خونین از ابتدای خلقت بوده و هست و پیش بینی می شود جنگ آینده ملت ها جنگ آب خواهد بود. رودخانه گرگانرود به عنوان مهمترین عنصر تامین آب فعالیت های کشاورزی و اقتصادی دشت گرگان از دیرباز مورد توجه جوامع انسانی مستقر در مراتع و دشت های وسیع از گذشته تا به امروز است. مطمئناً یکی از عوامل اصلی احداث دیوار بزرگ گرگان در بالا دست گرگانرود، وجود آب بوده که تاثیر شگرفی در تامین و تولید مایحتاج زندگی روزمره مردم و دولت مقتدر ساسانی در زمان ساخت دیوار بوده که دولت را مجبور به تامین امنیت منطقه و احداث دیوار گرگان با صرف هزینه های زیاد نموده است.

**کانال باستانی،** دیوار گرگان در امتداد گرگانرود و ضلع شمالی آن در جهت شیب زمین به سمت سواحل دریای خزر کشیده شده و این امکان را به مهندسان داده تا با استفاده از موقعیت بوجود آمده بهترین بهره وری را از آب گرگانرود بنمایند. حفر کانال به منظور تامین آب برای فعالیت های اقتصادی در دشت و آبیاری زمین های کشاورزی و کاربری نظامی و آبیگری خندق ها در مواقع جنگ و تهیه و تولید خشت جهت تولید آجر و ساخت دیوار گرگان، در طراحی سیستم آبرسانی نقش بسزائی داشته است و همچنان از کانال های حفر شده در زمان ساسانیان با کمی لایروبی استفاده و بهره برداری می شود. کانال های چای قوشان کوچک، عرب سورنک، سارلی مختوم و ... ( بیشتر کانالهای باستانی هدایت آب به سمت دیوار و خندق و کوره های آجرپزی و سایر محوطه های باستانی به تناسب دوری و نزدیکی از گرگانرود بر اثر رسوب گذاری بستر توسط سیلاب، چندین مرتبه لایروبی و استفاده شده اند. تاکنون با بررسی های انجام شده بیش از ۵۰ کیلومتر از کانال های باستانی با عرض ۳۰ متر و عمق ۳ تا ۵ متر شناسائی و مستند سازی گردیده اند. طولیترین کانال شناسائی شده بیش از ۵ کیلومتر طول و بین ۲۵ تا ۳۰ متر عرض و ۳ تا ۵ متر عمق دارد که از شرق به غرب و به سمت سد خاکی گرکز امتداد دارد.



کانال باستانی عرب سورنگ

سد گرکز، سد خاکی گرکز در یک کیلومتری شمال غربی روستای گرکز قرار دارد و بر روی رودخانه گرگانرود به طول ۷۰۰ متر با عرض پایه ۹۰ متر و سطح فوقانی ۵ تا ۱۰ متر به ارتفاع ۱۸ متر با مصالح خاک لس بسته شده است. استفاده از موقعیت طبیعی زمین جهت احداث سد و بستن ضلع غربی دهانه سد و محل تندآب گرگانرود با آجرهای  $۱۰ \times ۴۰ \times ۴۰$  سانتی متر و ملات گچ و آهک از نکات شاخص مهندسی سد گرکز است که متأسفانه بر اثر سیلاب های مستمر گرگانرود این دیواره آجری تخریب شده است و بقایای آن در کف رودخانه قابل دسترسی است. کاسه سد گنجایش حجم قابل توجه آب گرگانرود را داشته و پس از بالا آمدن آب، اضافه آن از طریق کانال به سمت خندق دیوار گرگان هدایت می شده است. نکته جالب توجه اینکه به علت شور بودن آب گرگانرود، بخشی از آب شرب مورد نیاز ساکنین قلعه های نظامی و سربازان در این قسمت از دیوار

گرگان از رودخانه های آب شیرین بالا دست تهیه می شده است. مهارت در انتقال آب و توانائی های فنی احداث کنندگان دیوار گرگان به مرور ایام بدست فراموشی سپرده شده و این سنتی بوده که از گذشتگان به ارث رسیده و ما می توانیم در بالا دست و ضلع شمالی دیوار و خندق، کانالهای هدایت آب از گذشته های دورتر و قبل از احداث دیوار گرگان را نیز مشاهده کنیم که نشانه بهره وری اصولی از آب گرگانرود و سایر رودخانه های موجود در منطقه می باشد که به عنوان یک روش و الگو به دوره های بعد نیز راه یافته است.



عکس هوایی سد گرگز

## قلعه های دیوار :

احداث دیوار و حفرخندق و آبگیری آن به عنوان بخشی از استحکامات دفاعی، در اهداف نظامی جزو موانع بازدارنده و پیشگیری از هجوم غافلگیر کننده دشمن محسوب می شود که با وجود حضور سربازان هیچگاه غیرقابل نفوذ نبوده و نیست و همواره در معرض تهدید است. از اینرو به منظور حفاظت بیشتر و پشتیبانی بهتر از فرماندهان و سربازان دیوار ناگزیر احداث قلعه های نظامی به فراخور نقاط استراتژیک و قابل نفوذ و حساس و آسیب پذیر و تسریع در اقدامات پشتیبانی و جایگزینی سربازان و تعقیب و گریز دشمن در مواقع اضطراری، احداث قلعه های نظامی در کنار دیوار و یا مجاور آن و نقاط امن و دور از دسترس سریع دشمن ضروری به نظر می رسد.

سازندگان دیوار بزرگ گرگان با علم و آگاهی قبلی از موضوع و اهمیت حراست از سرزمین پهناور ایران علی الخصوص جلگه و دشت های حاصلخیز گرگان، در مسیر دیوار گرگان ۳۵ قلعه بزرگ و کوچک و ۳ برج نگهبانی در ضلع جنوبی و متصل به دیوار گرگان احداث نموده اند. قلعه های نظامی دیوار گرگان، بیشتر دارای پلان مستطیل و مربع شکل و تعدادی نیز چند ضلعی نامنظم، با حصارى در اطراف به همراه خندق خارجى و برج های نگهبانى دایره شکل در پیرامون حصار با فواصل منظم و چهار گوشه آن است که کمی به سمت بیرون جلو آمدگی داشته اند که در استقامت و زیبایی قلعه بی تاثیر نبوده است. ورودی قلعه بنابه تناسب و موقعیت قلعه ها از یک تا چند دروازه بوده که احتمالاً" به جهت وجود خندق در پیرامون باید دارای پل متحرک و یا ثابت بوده اند. فضای داخلی قلعه ها شامل باروهای نگهبانی، فضاهای مسکونی، فضاهای نگه داری حیوانات (اصطبل)، کارگاه تولید ادوات نظامی، انبار آذوقه و علوفه در پیرامون حیاط مرکزی در یک یا دو طبقه بوده است. مصالح اصلی قلعه ها آجر و خشت های  $۴۰ \times ۴۰ \times ۱۰$  و  $۳۸ \times ۳۸ \times ۱۰$  و  $۴۰ \times ۲۰ \times ۱۰$  سانتی متر بوده که از کوره های آجرپزی حاشیه قلعه ها تامین می شده است. از خشت بیشتر در فضاهای داخلی که کمتر در معرض هوا زدگی و باران بوده استفاده شده است.



کارگاه کاوش قلعه شماره ۲

### قلعه شهرها :

در امتداد دیوار بزرگ گرگان و با فاصله نچندان دور از آن قلعه شهرهای کوچک و بزرگ دوره ساسانی باقی مانده است، براساس بررسی میدانی و ژئوفیزیکی و کاوش های باستان شناسی بیشتر این قلعه شهرها در اوایل امپراتوری ساسانی شکل گرفته و به عنوان پادگان های نظامی جهت آموزش سربازان احداث و سپس مسکونی و ... شده و تا سده های میانی دوره اسلامی مورد استفاده بوده اند. این قلعه شهرها دارای خندق های عمیق در پیرامون، چندین دروازه ورودی، فضاهای مسکونی، مراکز نظامی، مراکز صنعتی و تجاری، دژ مرکزی (ارگ اصلی)، فضاهای مذهبی و سیستم های آبرسانی، حصارهای بلند، برج های نگهبانی در اطراف و مسیرهای اصلی و فرعی می باشند که در بیشتر قلعه شهرها این الگوی قلعه سازی تکرار شده است. مصالح اصلی ساخت قلعه شهر آجر و خشت به ابعاد  $۱۰ \times ۴۰ \times ۴۰$  سانی متر و ملات گچ و آهک و گل و آهک مشابه دیوار گرگان بوده که

به عنوان مصالح بوم آورد قابل دسترسی بوده اند. پلان بیشتر قلعه شهرهای ساسانی به شکل مربع، مستطیل، دایره و چند ضلعی نامنظم می باشد. همچنین به منظور تامین بخشی ابزار و ادوات نظامی، آموزش سربازان، رفاه خانواده های فرماندهان، سربازان، مردم و ... در حدود ۲۰ قلعه شهر احداث شده است که بزرگترین آنها ۳۳۸ هکتار وسعت دارد و جمعیت قابل توجهی را در خود جای می داده است.



تصویر هوایی دشت قلعه

## گاهنگاری :

بررسی اسناد تاریخی و شواهد باستان شناختی بیانگر آن است که ساخت دیوار گرگان کاری عجولانه در برابر فشار دشمن نبوده، بلکه بر اساس یک اسلوب مهندسی و اقدامی از قبل طراحی شده در برابر خطرات و تهدیدات احتمالی اقوام مهاجم نواحی شمال ایران بزرگ بوده که به صورت ناپیوسته به سمت سرزمین ایران هجوم آورده و اموال مردم را غارت می کردند. ساخت دیوارهای گرگان، همیشه، دربند قفقاز توسط ساسانیان در حاشیه دریای خزر و احداث قلعه شهرهای نظامی پیرامون این کمربند طولانی از نواحی شرقی ایران و امتداد آن تا سواحل غربی دریای خزر و مدیریت این مراکز نظامی بدون

تردید حکایت از یک ساختار واحد کامل سیاسی، اقتصادی، نظامی و وفاداری مردم نسبت به حکومت مرکزی در طی یک دوره زمانی خاص است. متاسفانه بخش اعظم شکوه دیوار بزرگ گرگان و تاسیسات وابسته به مرور زمان دستخوش تغییرات جدی و تخریب شده و بیشتر آجرهای آن در ساخت و سازهای سده های اخیر مورد استفاده قرار گرفت.

امپراتوری ساسانی در قرون ۵ و ۶ میلادی به لحاظ ابتکارات نظامی از امپراتوری روم پیشی گرفته بود و توانایی انجام پروژه های عظیم نظامی و شهری را داشته است و همین موضوع باعث شد در قرن ۵ میلاد تمام مناطق تحت نفوذ خود را حفظ کند و حتی توانست در قرن ۶ و اوایل قرن ۷ میلادی قلمرو خود را گسترش دهد.

بر اساس آخرین نتایج حاصل از کاوش های باستان شناسی و نمونه های آزمایشگاهی برداشت شده از کوره های آجرپزی، ذغال، سفال، استخوان جانوری و سایر مواد آلی به منظور سالیابی، دیوار بزرگ گرگان و تاسیسات وابسته می توان گفت این استحکامات دفاعی طی یک برنامه حساب شده و پیشرفته امپراتوری قدرتمند ساسانی به منظور محافظت، رفاه و آسایش سرزمین ایران و دشت های حاصلخیز گرگان و کرانه های جنوبی دریای مازندران (کاسپی) طی قرون ۵ تا ۷ میلادی احداث شده و حتی در دوره های بعدی نیز مورد استفاده قرار گرفته است.



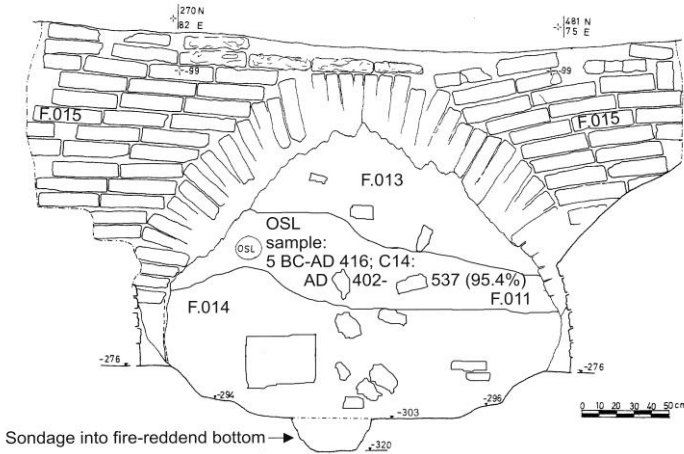
منبع: پایگاه میراث فرهنگی دیوار بزرگ گرگان



پایگاه میراث فرهنگی دیوار بزرگ گرگان



اداره کل استان گلستان



آتشخانه کوره آجرپزی، دارای طاق نیم دایره که به اصطلاح به طاق رومی معروف است

آدرس: گلستان، گرگان، خیابان سرخواجه هفتم، کوچه دوم هفت دستگاہ، کوچه مفیدیان، پلاک ۸، خانه تاریخی مفیدیان (پایگاه میراث فرهنگی دیوار بزرگ گرگان).

کدپستی: ۴۹۱۸۶-۹۴۱۶۵

تلفن: ۰۱۷-۳۲۲۶۱۵۵۱

دورنگار: ۰۱۷-۳۲۲۶۱۵۵۰

E-mail: gorganwall2345@gmail.com